PRINCEZNY Z HÁJKU. K PROBLEMATICE ELITY VE STŘEDNÍ DOBĚ BRONZOVÉ

Soňa Nožinová* – Petr Křišťuf*

**Katedra archeologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 15, 301 00 Plzeň, Česká republika, sona.nozinova@seznam.cz, pkristuf@kar.zcu.cz*

Abstract: Princesses from Hájek. On the Issue of the Middle Bronze Age Elite. The topic of this study is the possibilities of archaeological identification of the local elite in the Bronze Age. We're targeting the female elite, who are characterized by a particular form of costume. In a case study of the barrow cemetery of Št'áhlavy – Hájek, we are trying to show that the elite status of women in the Bronze Age was not based on their personal qualities, but rather on their affinity with an elite family. Their social status may therefore have been hereditary. On the other hand, it turns out that certain particularities of the costume (different types of necklaces, etc.) may point to different origins of women and thus the exchange of female partners within the wider elite community.

Keywords: costume, elite, jewellery, women, bronze age, barrow cemetery, Št'áhlavy – Hájek

Abstrakt: Tématem této studie jsou možnosti archeologické identifikace lokální elity v době bronzové. Zaměřujeme se na ženskou elitu, která se vyznačuje specifickou podobou kroje. Na konkrétním příkladě mohylového pohřebiště Št'áhlavy – Hájek se snažíme ukázat, že elitní postavení žen v době bronzové nevycházelo z jejich osobních kvalit, ale spíše z jejich spříznění s elitní rodinou. Takové postavení mohlo být dědičné. Zároveň se však ukazuje, že určitá specifika kroje (odlišné typy náhrdelníků a pod.) mohou ukazovat na odlišný původ žen a tím pádem výměnu partnerek v rámci širší komunity elit.

Klíčová slova: kroj, elita, šperky, ženy, doba bronzová, mohylové pohřebiště, Št'áhlavy – Hájek

<https://doi.org/10.46283/musarch.2021.1.2.02>

1. Úvod

Základní téma této studie směřuje k možnostem archeologické identifikace elity v době bronzové. Vycházíme z předpokladu, že ve střední době bronzové ve střední Evropě existovala společenská skupina, kterou můžeme označit jako lokální elita. Elitou se obecně rozumí úzká skupina lidí vyčleněná ze sociálního prostředí, jelikož zaujímá většinou vedoucí úlohu. Toto postavení může být založeno na individuálních vlastnostech, ale též společenském postavení, které pramení například z dědičnosti a rodinných a rodových vazeb (k definici např. *Kerbo 2006*). Nejčastěji bývá za elitu označována vrstva obyvatel, která koncentruje nejvyšší moc, největší majetek a společenskou prestiž.

Existence elit vychází ze základního předpokladu, že si lidé nejsou rovni, a to ani na biologické úrovni. Z této nerovnosti vychází přirozeně též společenská nerovnost, a tím rozvrstvení společnosti. To se netýká pouze elity. Ta je jen jednou z hierarchických společenských skupin, které mají kořeny ve společenské specializaci (*Neustupný 2010*). Důležité je, jakou roli ve vydělení elit hrají artefakty. To totiž ovlivňuje naši schopnost tyto elity identifikovat na základě archeologických pramenů. Jelikož lze elitu považovat za určitý druh specializace, lze předpokládat, že právě artefakty se svým společenským významem hrály důležitou roli ve vymezení této společenské kategorie a v demonstraci jejího společenského postavení. Archeologické doklady existence lokálních elit dělíme tradičně do několika základních skupin. Jedná se o nemovité artefakty spojené se sídlením elit a jejich hrobky, které vykazují mimořádnou

konstrukci. Z movitých artefaktů to jsou kovové zbraně a šperky, artefakty z drahých kovů a dalších vzácných materiálů (jantar) a také importy. Za významný projev elity je pak považována kumulace většího množství těchto artefaktů v rámci pohřební výbavy (Grömer 2016; Chvojka – Menšík 2017).

Ačkoliv lze v obecné rovině s těmito úvahami souhlasit, existují studie, zaměřené konkrétně na střední dobu bronzovou v Čechách, ukazující, že některé ze zmiňovaných jevů nemusí s elitou souviset. Konkrétně se nepodařilo prokázat souvislost mezi elitou a složitými konstrukcemi a velikostí mohyl (Křišťuf – Švejcár 2012; Křišťuf – Švejcár – Praumová 2013). Naopak předpoklad o souvislosti bohaté pohřební výbavy a výjimečných artefaktů s pohřby příslušníků elity se zdá být pro dobu bronzovou a železnou ve střední Evropě v obecné rovině platný a podporují ho i některé lokálně zaměřené studie (Nožínová – Křišťuf 2017). To nám dává možnost pokusit se identifikovat pohřby elity střední doby bronzové na základě bohaté hrobové výbavy obsahující bronzové artefakty a předměty z drahých kovů. V případě této studie se zaměříme především na ženské hroby, které jsou typické výskytem bohatých kolekcí bronzových šperků, kterým vévodí náhrdelník (viz níže).

Mohylovou kulturu ve střední době bronzové charakterizuje především pohřbívání pod mohylovými náspy. Z mohyl, většinou prozkoumaných a zdokumentovaných již v 19. století a 1. polovině 20. století, je známo velké množství artefaktů, včetně šperků (např. Jiráň et al. 2008, 78; 122). Jeden z nejlépe zdokumentovaných souborů středobronzových mohylových hrobů pochází ze západních Čech. Z tohoto důvodu je naše práce zaměřena na pohřebiště Šťáhlavy – Hájek, které patří k největším a nejlépe prozkoumaným mohylovým pohřebištím nejen v západních Čechách. A to i přes to, že bylo prozkoumáno F. X. Francem již v 80. letech 19. století (Šaldová ed. 1988; Čujanová-Jílková 1970). Díky velmi kvalitní dokumentaci můžeme přesně sledovat hrobový inventář i prostorové rozmístění mohyl.

Na základě těchto dat se pokusíme identifikovat hroby příslušnic lokální společenské elity na tomto pohřebišti. Zaměříme se na jejich výbavu, ale i konstrukci a prostorovou distribuci mohyl. Naším cílem je představit šťáhlavské pohřebiště jako místo pohřbívání lokální komunity, která byla vertikálně stratifikována, tedy ve které již došlo k etablování lokální elity. Hodláme se zaměřit na testování hypotézy, která předpokládá, že tato elita vztahovala a udržovala svou moc na základě rodinného původu. Společenské postavení tak bylo dědičné.

2. Ženský kroj elity

Kroj má typické součásti charakterizující společenský status jedince, který sdílí s dalšími členy komunity. Stírá se tak individualita na úkor příslušnosti ke společenské skupině. Rekonstrukce kroje je tak v archeologii velmi zásadní pro poznání společenského statusu jednotlivců. Jeho součástí naštěstí není pouze oděv, ale i další doplňky, za které považujeme i šperky (např. Kristiansen 2013; Langová 2012). Kolekce těchto šperků se nám daří v archeologických kontextech identifikovat a můžeme se tak pokusit alespoň o částečnou rekonstrukci podoby kroje. V případě střední doby bronzové v západních Čechách se ukazuje, že ženský kroj elity byl úzce spjat s náhrdelníky, které bývají doprovázeny dvojicí jehlic, vícero náramky a často též soubory prstenů na rukou i nohou (Nožínová – Křišťuf 2017).

Předešlé studie tedy ukázaly, že základní součástí kroje vysoce postavených žen byly náhrdelníky. Bohaté náhrdelníky byly složené ze závěsků (terčovitých se středovým trnem, srdcovitých), spirálek, trubiček nebo korálků. S těmito náhrdelníky velmi úzce souvisejí prsteny, které nacházíme výhradně společně s těmito bohatými kroji. Jejich součástí jsou i další artefakty (jehlice, náramky), které ale nacházíme i v souvislosti s jinými typy krojů, včetně mužských. Nicméně podařilo se prokázat zvýšenou souvislost některých typů těchto artefaktů, právě s bohatým ženským krojem elit.

Jehlice, jako funkční artefakt sloužící pravděpodobně ke spínání oděvu i jako ozdoba, jsou součástí většiny krojů střední doby bronzové. U bohatých pohřbů žen jsou ale nalézány velmi často ve dvojicích. Dále si můžeme povšimnout, že v hrobech, které přisuzujeme společensky významným ženám, se vyskytuje výrazně menší spektrum typů jehlic než u ostatních hrobů. To je pravděpodobně způsobeno tím, že se jedná o úzce a jasně vymezenou společenskou skupinu, zatímco ostatní hroby s jehlicemi, představují množinu různých společenských skupin. Kroj významných žen mohl být velmi uniformní, a proto se projevuje i menší pestrostí typů jehlic. Zdá se, že některé typy jehlic se navíc často vážou právě na tuto společenskou kategorii. Jedná se například o jehlice se zavínutou, roztepanou nebo spirálovitou hlavicí (Nožínová – Křišťuf 2017).

Běžnou součástí krojů s náhrdelníky jsou též náramky. Nacházejí se vždy na horních končetinách, a to většinou v párech, na každé ruce jeden. Někdy i na každé ruce dva a více. Většinou se jedná o páry stejných typů náramků, které byly nošeny symetricky. Symetrie je důležitou vlastností bohatého ženského kroje. Lze jí spatřovat jak v preferenci dvojice jehlic často stejných typů, tak právě v nošení náramků. Výjimečně se u bohatých krojů žen vyskytuje asymetrické uspořádání náramků (*Nožínová – Křišťuf 2017*). Navíc se u bohatých ženských krojů objevují honosnější typy náramků, a sice náramky žebrované a ploché.

Poslední součástí kroje vysoce postavených žen jsou páskovité a spirálovité prsteny. Nálezy páskovitých prstenů u dolních končetin nasvědčují nošení těchto prstenů výhradně na prstech u nohou. Spirálovité prsteny byly podle uložení nošeny na prstech u rukou. U diskutovaných bohatých hrobů s náhrdelníky se opět vyskytují především ve vyšších počtech (*Nožínová – Křišťuf 2017*).

3. Pohřebiště Štáhlavy – Hájek a hroby princezen

Mohylové pohřebiště Štáhlavy – Hájek se nachází na západním svahu vyvýšeniny mezi zámek Kozel a zříceninou hradu Lopata jihovýchodně od obce Štáhlavy (okr. Plzeň-město; *obr. 1*). Souřadnice pohřebiště v systému S-JTSK jsou X: -811775, Y: -1080405. V 2. polovině 19. století začal s velmi důkladnými systematickými terénními výzkumy mohylových pohřebišť západních Čech amatérský archeolog František Xaver Franc. Jeho terénní dokumentace slouží k bádání i v dnešní době. Zahrnovala přesné plány, popis nálezových celků i velmi pečlivou kresebnou dokumentaci (*Šaldová ed. 1988*). Právě mohylové pohřebiště Štáhlavy – Hájek je prvním systematicky prozkoumaným pohřebištem v Čechách. Při šestiletém výzkumu pořídil F. X. Franc bohatou dokumentaci. Z celkového počtu 92 mohyl bylo 26 mohyl datováno do střední doby bronzové, 27 náleželo milavečské kultuře a ostatní nebyly datovány. V roce 1959 publikovaly E. Čujanová-Jílková, A. Rybová a V. Šaldová soubor nálezů z tohoto pohřebiště (*Jílková – Rybová – Šaldová 1959*).

Na mohylovém pohřebišti Štáhlavy–Hájek bylo tedy identifikováno 92 mohyl. Největší skupina se nachází na terénní hraně, která je o několik metrů převýšená nad okolní terén. V tomto prostoru je hustota mohyl největší, což je způsobeno především přítomností velkého počtu mohyl menších rozměrů, které náleží milavečské kultuře. Mohyly tvoří protáhlou skupinu ve směru S-J. Další skupina mohyl se nachází západně pod terénní hranou a tvoří ji asi 20 mohyl. V okolí těchto skupin se ještě nachází několik izolovaných mohyl (*obr. 2*). Přímo v ose největší kumulace mohyl prochází pozůstatky úvozové cesty (*Křišťuf – Praumová – Švejcar 2011*).

Na lokalitě bylo ve 14 mohylách objeveno 30 hrobů obsahujících celkem 114 šperků ze střední doby bronzové. Hned několik hrobů je vybaveno kolekcí honosných šperků a lze je tedy spojit se skupinou žen, příslušnic lokální elity. Těchto hrobů je 5, přičemž 4 z nich se nápadně koncentrují v mohyle č. 30. Tato mohyla obsahovala podle zjištění F. X. France 6 pohřbů, uložených v pěti pohřebních konstrukcích. Centrální kamenná konstrukce, kterou Franc označil číslem 5, byla nalezena prázdná. Je otázkou, zda byla vyloupena nebo zda vůbec pohřeb neobsahovala (viz dále). V okolí této centrální hrobové komory byly objeveny další kamenné pohřební konstrukce, které byly zapuštěny do již existujícího mohylového pláště (*obr. 3*). Centrální komoru obklopovaly prakticky ze všech stran. Právě v těchto pohřebních komorách byly uloženy pohřby žen s bohatými kolekcemi šperků. Jako nejmladší byl do vrcholu mohyly uložen halštatský hrob vybavený kopím.

Obr. 1. Lokalizace mohylového pohřebiště Štáhlavy – Hájek na mapě ČR.

Fig. 1. Location of the barrow cemetery Štáhlavy – Hájek on the map of the Czech Republic.

▲ **Obr. 3.** Štáhlavy – Hájek, plán mohyly č. 30. Upraveno podle původní dokumentace F. X. France (*Šaldová ed. 1988*).

▲ **Fig. 3.** Štáhlavy – Hájek, plan of barrow No 30. Modified according to original documentation F. X. France (*Šaldová ed. 1988*).

◀ **Obr. 4.** Štáhlavy – Hájek, původní dokumentace F. X. France hrobu II v mohyle č. 30 (podle Šaldová ed. 1988).

◀ **Fig. 4.** Štáhlavy – Hájek, original documentation F. X. France grave II in mound No 30 (according to Šaldová ed. 1988).

Obr. 5. Šťáhlavy – Hájek, distribuce hrobů se šperky.

Fig. 5. Šťáhlavy – Hájek, distribution of graves with jewellery.

v oblasti lebky a hrudníku. Vedle náhrdelníku byly umístěny dvě terčovitě jehlice s hroty směřujícími k hlavě. U hlavy byla nalezena i jedna mísa.

Kostrový hrob č. 4 umístěný opět v mohyle 30 byl pravděpodobně dvojhrob. Podle pohřební výbavy se mohlo jednat o dvě ženy. U prvního zemřelého jedince byly nalezeny dva typy jehlic, které se nacházely v horní části hrudníku, hroty k lebce. Jedna jehlice byla se spirálovitou hlavicí a druhá s pečťítkovitou hlavicí. V oblasti jedné horní končetiny byly nalezeny dva žebrované náramky se zachovanými kostmi uvnitř a v oblasti druhé horní končetiny byl nalezen náramek se spirálovitými konci. V oblasti horních končetin byly nalezeny také čtyři spirálovité prsteny. V oblasti dolních končetin byly nalezeny tři páskovité prsteny. U druhého zemřelého jedince byl na horní části hrudníku nalezen náhrdelník. Skládal se ze spirálovitých trubiček a devíti jantarových závěsků. Dále v oblasti horních končetin byly objeveny dva žebrované náramky.

Poslední hrob náleží podle výbavy do skupiny elitních ženských pohřbů jen částečně. V mohyle 14 u něj byly zachyceny spirálovité prsteny a dvojice tyčinkovitých náramků, ale pohřeb obsahoval pouze jednu jehlici s pečťítkovitou hlavicí v oblasti pasu. Náhrdelník chyběl úplně. V oblasti dolních končetin se nacházela mísovitá nádoba a hrnek. Ovšem v oblasti těla byla zachycena koncentrace 150 – 200 bronzových pukliček různé velikosti, které byly alespoň v některých případech původně našité na kůži. Jednalo se nejspíše o ozdobu šatu (zástěry). Dále byly obje-

Obr. 6. Štáhlavy – Hájek, distribuce hrobů s náhrdelníky a závěsky.

Fig. 6. Štáhlavy – Hájek, distribution of graves with necklaces and pendants.

veny 2 šperky skládající se vždy ze 3 kornoutovitých závěsků, které byly nahoře spojené spirálovitými rourkami. Zde není jasné, zda se jedná o ozdobu šatu, krku nebo třeba vlasů.

4. Prostorová distribuce hrobů se šperky

Ve 14 mohylách na pohřebišti byly v pohřební výbavě identifikovány šperky (jehlice, náramky, prsteny, náhrdelníky). Dalo by se říci, že hroby se šperky se nacházejí téměř po celé ploše pohřebiště, nicméně je evidentní, že tyto hroby vytvářejí výraznější koncentraci v jižní části pohřebiště kolem mohyly č. 30 (*obr. 5*). V této části se též koncertují mohyly, pod kterými se nachází více hrobů se šperky. V 6 mohylách na pohřebišti se nachází 1 hrob obsahující alespoň 1 šperk. V 5 mohylách se nacházejí 2 hroby se šperky a ve 2 mohylách byly nalezeny 3 – 5 hrobů se šperky. Obě tyto mohyly se nacházejí v jižní části pohřebiště. Navíc obsahují hroby, které jsou vybaveny často i několika šperky.

V této jižní části pohřebiště se navíc koncertují všechny hroby, které jsou vybaveny náhrdelníky či závěskami, které jsou jejich součástí (*obr. 6*). Ve třech mohylách zde byl zachycen vždy jeden pohřeb s náhrdelníkem/závěskem. Ale nejzajímavější je mohyla 30, která obsahuje hned 4 hroby vybavené náhrdelníkem. Ostatní 3 mohyly obsahující tyto

šperky jí obklopují. Tato výrazná koncentrace svědčí o nenáhodné distribuci takto vybavených hrobů na pohřebišťe Štáhlavy – Hájek. Jediný hrob vybavený srdcovitými závěsky (snad zbytky náhrdelníku), který leží mimo tuto koncentraci, byl objeven v mohyle 27.

5. Diskuze

Jak jsme již uvedli výše, předpokládáme, že hlavními prvky ženského elitního kroje jsou náhrdelníky, jehlice, náramky a prsteny na ruku i nohou. Další důležitou vlastností je osová symetrie. Jehlice se objevují v párech, často se jedná o stejné typy. Náramky jsou nalézány ve dvojicích nebo jiných sudých počtech. Nošeny jsou na horních končetinách opět symetricky. To se týká i prstenů, které jsou nalézány na horních i dolních končetinách ve větších počtech. Hroby, které této struktuře odpovídají nejvíce, byly objeveny především v mohyle 30. Jedná se o 4 hroby, kde každému dominuje náhrdelník. Zajímavé je, že každý je zcela jiné konstrukce. V hrobě č. 2 byl nalezen náhrdelník složený ze spirálovitých trubiček, 11 jantarových korálků a 11 srdcovitých závěsků a puklicek. V hrobě č. 3 se jednalo o náhrdelník sestávající ze spirálovitých trubiček, 7 terčovitých závěsků, 1 spirálovitého závěsku a 2 rozřazovačů. V dvojhrobě č. 4 byl u první ženy náhrdelník složený ze spirálovitých trubiček a 9 jantarových závěsků a u druhé sestával náhrdelník ze spirálovitých trubiček a puklice. V ostatních hrobech byly objeveny pouze izolované závěsky nebo jejich zlomky, které mohou též pocházet z náhrdelníků, ale patrně ne tak honosné konstrukce jako v případě mohyly 30. V hrobě v mohyle 14 pravděpodobně náhrdelník zastupuje výjimečný šperk na prsou a těle zemřelého, který je tvořen především puklicovitými nášivkami. Přestože všechny hroby se závěsky jsou doplněny i dalšími šperky, které odkazují na bohatý ženský kroj, hroby v mohyle 30 jsou i v tomto kontextu zcela výjimečné.

Vycházíme z konceptu, že prostorová struktura pohřebišť doby bronzové je dána příbuzenskými vazbami. Tedy, že prostorové shluky mohly odrážejí společenské jednotky založené na rodinném principu a příbuznosti (Křišťuf – Švejcár 2012). V takovém případě lze předpokládat, že prostorově blízké hroby odrážejí pohřbívání rodiny. Za doklad nejužších společenských či rodinných vazeb se často pokládá pohřbívání do jedné mohyly (Neustupný 1983). Porovnáme-li s tímto modelem prostorové shluky hrobů s náhrdelníky na pohřebišti Štáhlavy – Hájek musíme konstatovat, že náhrdelníky nebyly běžnou součástí pohřební výbavy všech zde pohřbívaných komunit. Naopak. Shluk hrobů s náhrdelníky v okolí mohyly 30, která sama obsahuje hned několik takto vybavených hrobů naznačuje, že tento typ šperku byl spojen jen s určitou částí komunity, kterou bychom mohli definovat jako rodinu. Jelikož dalším předpokladem je, že náhrdelníky v kombinaci s dalšími šperky jsou znakem společenské elity, můžeme předpokládat, že elitní společenský status byl v komunitách pohřbívaných na Hájku dědičný, tedy spojený s konkrétní rodinou, v rámci které byl předáván. Tato rodina/komunita pohřbívala na vyvýšeném místě v jižní části pohřebiště v mohyle 30 a jejím okolí.

Co to vlastně znamenalo být příslušníci lokální elity v době bronzové v západních Čechách? Pokud vyjdeme ze zjištění, že vyšší společenské postavení mohlo být dědičné a předávané v rámci jedné rodiny, musíme předpokládat, že vyšší společenské postavení není nutně závislé na osobních vlastnostech jednotlivce. Výše postavené rodiny pravděpodobně dokázali hromadit majetek v podobě artefaktů. Tento majetek jim poskytoval ekonomickou výhodu a přinášel možnosti ovládnutí distribuce surovin a artefaktů. Z toho potom vyplývala jejich moc nad ostatními členy komunity. Množství bronzových artefaktů v hrobech příslušníků elity odkazuje na to, že pravděpodobně sehrávali klíčovou roli ve výrobě a distribuci právě bronzových artefaktů. V mužském světě je toto společenské postavení často spojováno s vrstvou bojovníků, kdy mužská elita se většinou v archeologických pramenech projevuje jako elita bojovnícká. Jejich hroby jsou často vybaveny kombinací různých zbraní. U ženských příslušníků této skupiny není jejich zapojení do struktury společnosti tak zřejmé. Je možné, že měly určitou úlohu v symbolické komunikaci, o čemž by mohla svědčit i honosnost a uniformita jejich kroje.

Nejen že se bohaté hroby princezen na Hájku koncentrují v jedné mohyle, ale zároveň v této mohyle chybí hroby příslušníků mužské elity. To příliš neodpovídá výše uvedené představě o koncentraci pohřbívání elity v jižní části pohřebiště. Ani v okolních mohylách nebyly totiž zachyceny hroby, které by bylo možné jednoznačně přisoudit nejvýše postaveným mužům v místní populaci. Snad jen centrální hrob v mohyle 17, který obsahoval bronzovou dýku, sekeru a bohatě zdobenou mísu na nožce, by bylo možné spojit s mužskou bojovníckou elitou. Mohyla 17 je zajímavá i svojí

polohou. Nachází se totiž v jižní části pohřebiště, která byla ve střední době bronzové využívána poměrně intenzivně, a snad souvisí i s pohřbíváním rodiny, jejíž členové měli výjimečné postavení. Ovšem v těsném okolí této mohyly, nebyly zachyceny žádné další, a to v okruhu asi 25 až 30 metrů. V jinak velké hustotě mohyl v této části pohřebiště působí prázdný prostor kolem mohyly 17 jako anomálie, a mohl by svědčit o zvláštním postavení zde pohřbených jedinců. Ti byli minimálně 4. Kromě výše zmíněného pohřbu muže se zbraněmi, byl později (stále ve střední době bronzové) přidán pravděpodobně ženský hrob s dvojicí jehlic a tyčinkovitých náramků a kolekcí keramiky. Z doby bronzové je i třetí pohřeb s jehlicí a dvojicí nádob. Posledním identifikovaným pohřbem je halštatský pohřeb bojovníka s kopím, který byl umístěn do vrcholu mohyly. Mohyla byla tedy využívána k pohřbívání poměrně dlouhou dobu, přesto byl prázdný prostor kolem ní stále respektován.

Kde jsou tedy pohřbeni příslušníci mužské elity? Jelikož tuto vrstvu již tradičně spojujeme se statutem bojovníků, je pohřebiště na Hájkě v tomto směru určitou anomálií. I přesto, že se jedná o jedno z nejlépe prozkoumaných mohylových pohřebišť v Čechách, byly v rámci celého areálu identifikovány pouze 2 hroby se zbraněmi. Například na pohřebišti Sedlec-Hůrka byly objeveny 3 hroby s mečem a hrobů ze zbraní zde bylo identifikováno 8, což je 57 % z prozkoumaných (Křišťuf – Švejcár – Havlíková 2017). Celkově činí hroby se zbraněmi v kontextu střední doby bronzové v západních Čechách 26 %. V případě 2 hrobů na Hájkě je to pouhých 5 %. Prvním případem je již zmíněný hrob v mohyle 17, který není v kontextu ostatních bojovnických hrobů nikterak výjimečný. Jiným případem je druhý bojovnický hrob, který byl objeven v mohyle 48. Kromě jehlice a bronzové dýky uložené v keramické mise, zde byla nalezena bronzová sekera a především bronzový meč. Kombinace těchto 2 artefaktů je v českém prostředí střední doby bronzové spojena s těmi nejhonosnějšími bojovnickými hroby (Křišťuf – Praumová – Švejcár 2011; Havlíková – Křišťuf 2017), a je tedy pravděpodobné, že se jedná o mužské příslušníky elity. Nicméně mohyla 48 se nachází v západní mohylové skupině, která je od hlavní koncentrace mohyl oddělena nejen prázdným prostorem, ale i převýšením terénu. S největší pravděpodobností se jedná o místo pohřbívání jiné komunity. Domníváme se tedy, že mužský hrob z mohyly 48 nemá přímou vazbu na ženské hroby v mohyle 30.

Vraťme se ale ještě k situaci přímo v mohyle 30. Kromě již několikrát zmíněných 4 bohatých ženských hrobů s náhrdelníky zde v centrální části F. X. Franc objevil pohřební komoru stavěnou z mohutných kamenů. Kolem ní jsou rozmístěny výše zmíněné hroby, ale samotná centrální komora byla objevena prázdná. Jelikož byla částečně porušena, domnívá se Franc, že mohla být ještě v době bronzové vykradena. Nicméně stejně tak mohla být pouze poničena při budování mladších pohřbů, neboť její narušení je minimální. Tato prázdná centrální komora v mohyle elity, by totiž mohla být odpovědí na otázku chybějících mužských hrobů této skupiny. Je totiž možné, že mohyla byla původně zbudována jako kenotaf, tedy prázdný pohřební monument určený pro příslušníka elity, který zemřel způsobem, který neumožňoval jeho standardní uložení na rodinném pohřebišti. V případě mužů/bojovníků se nabízí smrt při válečných aktivitách daleko od domova. Jak dnes víme, takovéto střety v Evropě v době bronzové existovaly, a na místě jejich konání dodnes leží ostatky bojovníků, které musejí logicky chybět na lokálních pohřebištích. Navíc například v případě bojiště u Tollense je doloženo, že zde zabiti bojovníci pocházeli i z poměrně vzdálených regionů, včetně Čech (Price – Frei – Brinker et al. 2017).

Absence mužských elitních hrobů na Hájkě by mohla na první pohled svědčit o dominantním postavení žen v místní společnosti doby bronzové. Nicméně pro tento předpoklad nemáme žádné další spolehlivé doklady. Pravděpodobnější je předpoklad, že hroby mužské elity na Hájkě prostě chybějí z jiných důvodů, které jsme diskutovali výše. Nicméně můžeme konstatovat, že příslušnice lokální elity toto své postavení, vyplývající ze spřízněnosti s vládnoucí rodinou, demonstrovaly minimálně v případě pohřebního ritu bohatým krojem, jehož dominantní součástí byly vybrané šperky. Na základě studia jiných souborů šperků se navíc zdá, že tyto kolekce nebyly vyráběny pouze pro příležitostnou demonstraci sociálního postavení, například během pohřebního ritu, ale že byly běžně nošeny i za života žen (Křišťuf – Nožínová 2018).

Poslední zajímavou skutečností, kterou máme v úmyslu diskutovat, je podoba náhrdelníků, jako klíčového atributu ženské elity. Obě ženy uložené v hrobě IV měly méně honosné náhrdelníky, v jednom případě se jednalo o náhrdelník tvořený bronzovými spirálovitými rourkami a jednou bronzovou puklicí a v druhém případě tvořilo náhrdelník 9 jantarových perel, které byly opět proloženy bronzovými spirálovitými rourkami. Bohatý náhrdelník ženy z hrobu III byl tvořen 7 bronzovými terčovými závěsky, které byly proloženy bronzovými spirálovitými rourkami. Skládal se pravděpodobně ze 3 šňůr, přičemž 2 byly spojeny 2 plechovými obdélnými rozřazovači. Velmi bohatý byl též náhrdelník ženy v hrobě II. Též ho tvořily minimálně 2 šňůry, na kterých bylo zavěšeno 11 bronzových srdco-

Obr. 7. Šťáhlavy – Hájek, podoba náhrdelníků z hrobů II (A) a III (B) v mohyle č. 30 podle F. X. France (Šaldová ed. 1988).

Fig. 7. Šťáhlavy – Hájek, necklaces from graves II (A) and III (B) in barrow No 30 according to F. X. France (Šaldová ed. 1988).

vitých závěšků a též 11 jantarových perel, které byly kombinovány s bronzovými spirálovými rourkami a jednou puklicí (obr. 7).

Je zajímavé, že jsou náhrdelníky tak odlišné. I když je třeba upozornit na to, že náhrdelník v hrobě II byl podle nálezové situace pravděpodobně tvořen vnější šňůrou, která byla zdobena srdcovitými závěsky, zatímco vnitřní pak jantarovými perlami, spirálovými rourkami a v centrální části bronzovou puklicí. Tím se tato šňůra výrazně podobá kombinaci obou náhrdelníků z hrobu IV. Spojitost obou žen v hrobě IV je nejvýrazněji deklarována jejich společným uložením v rámci jedné hrobové komory. Na základě podobnosti krčního šperku by jsme mohli usuzovat i na souvislost s pohřbem v hrobě II. Hypotézy o podobnosti šperku v rámci jedné rodiny či komunity byly vysloveny již dříve, na základě studia souboru mimo naše území (Bergerbrant 2007).

V této souvislosti je zajímavé sledovat i výskyt podobných typů náhrdelníků v Čechách. Zaměřili jsme se na náhrdelníky se srdcovitými závěsky, terčovitými závěsky a jantarovými perlami (obr. 8). Nutno říci, že hlavní koncentrace všech těchto typů leží právě na Plzeňsku. Terčovité náhrdelníky se kromě toho vyskytují v jednom exempláři na Domažlicku a v jednom na Mostecku. Srdcovité náhrdelníky se kromě Plzeňska objevují ve třech případech opět na Domažlicku a jeden byl nalezen na Hořovicku. Dva tyto náhrdelníky ale pocházejí i z jižních Čech, konkrétně z okolí Týna nad Vltavou a Bechyně. Jantarové náhrdelníky se opět koncentrují na Plzeňsku (např. Meclov, Všekary, Žákova). Mimo tento region registrujeme jeden ve středních Čechách na Kladensku a jeden z Mostecku. Tomu odpovídá i obecná koncentrace nálezů jantaru (většinou jednotlivé korálky) ve střední době bronzové v Čechách, kdy nejvýraznější koncentrace leží právě v západních Čechách (Chvojka et al. 2017). To jsou tedy hlavní typy náhrdelníků objevených v mohyle 30. Ve všech případech nacházíme jejich koncentraci převážně v západních Čechách, konkrétně na Plzeňsku. Dalo by se tedy říci, že mohyla 30 leží v centru výskytu těchto šperků ve střední době bronzové v Čechách. Rádi bychom se ale ještě zmínili o jednom typu šperku. Jedná se o 2 kolekce kornoutovitých závěšků, které byly v trojicích nalezeny v mohyle 14. Tyto kornoutovité závěsky nejsou naopak pro západočeský region typické. Byly registrovány na třech pohřebištích ve středních Čechách a jeden exemplář také v jihočeských Hvozděanech. Dalo by se tedy říci, že oproti ostatním sledovaným typům náhrdelníků, je tento typ šperku v západních Čechách naprosto ojedinělý. V případě hrobu 14 tak můžeme uvažovat, že se jedná svým způsobem o cizorodý prvek v kolekci ženských šperků místní elity. Jedinec by tak mohl mít určité spojení s komunitami mimo Plzeňskou kotlinu.

Obr. 8. Distribuce vybraných typů náhrdelníků na území západních, jižních, středních a severních Čech. Trojúhelník – srdcovité závěsky, kroužky – terčovité závěsky (větší značka – 2 náhrdelníky na pohřebišti Milínov-Javor), čtverce – jantarové korálky. 1 – Štáhlavy – Hájek, 2 – Milínov-Javor, 3 – Žákava, 4 – Ejpovice, 5 – Dýšina, 6 – Vejpřnice, 7 – Všekary, 8 – Mělnice, 9 – Mírkovice, 10 – Lužnice, 11 – Hořovice, 12 – Velká Dobrá, 13 – Líšťany, 14 – Obrnice, 15 – Kopisty, 16 – Dobronice, 17 – Hosty.

Fig. 8. Distribution of selected necklace types in Western, Southern, Central and Northern Bohemia. Triangle – heart-shaped necklaces, rings – disc-shaped necklaces (larger mark – 2 necklaces at Milínov-Javor burial site), squares – amber beads. 1 – Štáhlavy – Hájek, 2 – Milínov-Javor, 3 – Žákava, 4 – Ejpovice, 5 – Dýšina, 6 – Vejpřnice, 7 – Všekary, 8 – Mělnice, 9 – Mírkovice, 10 – Lužnice, 11 – Hořovice, 12 – Velká Dobrá, 13 – Líšťany, 14 – Obrnice, 15 – Kopisty, 16 – Dobronice, 17 – Hosty.

Uniformita kolekcí šperků v hrobech ženské elity naznačuje snahu o jednotnou identifikaci těchto žen ke společenské vrstvě. Tento typ identifikace pomocí kroje, který byl zdoben jednotným způsobem nepozorujeme pouze na lokální úrovni na pohřebišti Štáhlavy – Hájek, ale podobné kroje nacházíme i na jiných pohřebištích v západních, jižních a středních Čechách. To by mohlo ukazovat, že společenská elita v rámci širšího regionu o sobě věděla, a pomocí specifických artefaktů deklarovala svou příslušnost ke společenské vrstvě, která již nebyla založena pouze na principu příbuznosti, ale na principu získaného společenského postavení. Otázkou je, zda jednotlivé typy šperků nemohly v rámci této skupiny ukazovat i na užší vazby mezi elitou v rámci prostoru Čech. Bohužel příbuznost nositelek jednotlivých typů náhrdelníků nemůžeme sledovat, a tak tyto úvahy zůstávají v rovinách spekulací, nicméně mohyla 30 na pohřebišti Štáhlavy – Hájek opět ukazuje svoji výjimečnost, neboť se jedná o jedinou mohylu v rámci Čech, kde byly pohřbeni hned 4 jedinci s náhrdelníky a navíc tyto náhrdelníky odkazují minimálně na 3 odlišné styly, které z této doby známe.

6. Závěr

Mohylové pohřebiště Štáhlavy – Hájek vykazuje ve své prostorové struktuře minimálně 2 výrazné koncentrace středobronzových mohyl. Jedna z nich je umístěna na terénní hraně, tedy v dominantní poloze. V jižní části této skupiny byla zjištěna výrazná kumulace hrobů s bohatými kolekcemi šperků, včetně náhrdelníků, které podle nás představují typickou součást kroje ženské elity střední doby bronzové. Jelikož je pravděpodobné, že prostorová struktura pohřebiště odráží rodinné vazby, spojujeme tuto koncentraci s pohřbíváním lokální elity, která byla založena na příbuzenském principu. Společenské postavení tato elita tedy nezískávala na základě osobních vlastností jednotlivých členů, ale spíše příbuzností nebo dalšími vazbami na privilegovanou rodinu, jejíž společenské postavení s velkou pravděpodobností souviselo s kontrolou produkce bronzových artefaktů, které tvoří klíčovou součást jejich pohřební výbavy.

Nápadná je absence mužských hrobů v této části pohřebiště. Domníváme se, že toto lze vysvětlit spíše pohřby mužů na jiném místě, než-li dominantním postavením žen. V úvahu připadá i zvýšená úmrtnost mužů v rámci bojovníckých akcí mimo region a jejich pohřbení mimo rodinná pohřebiště.

Typologická struktura šperků žen z mohyly 30 ukazuje na vazby elity na větší vzdálenosti a identifikaci jejích členek nejen ke své současné rodině, což je zdůrazněno společným uložením v jedné mohyle, ale též může odkazovat na odlišný původ žen, a tím i výměnu partnerek na větší vzdálenosti, ale stále v rámci privilegované vrstvy. Domníváme se tedy, že lokální elita doby bronzové fungovala na rodinných vazbách a udržovala styky s příslušníky stejně postavených rodin i mimo svou užší komunitu. To vše ukazuje na společnost fungující již nikoliv na základě rodových či kmenových vazeb. Identita jedince se tak nevztahuje pouze k rodině, ale též k vyšším celkům, které jsou ovládány právě elitou (Bergerbrant 2007; Felding 2015; Kristiansen – Larsson 2005; Kristiansen – Suchowska-Ducke 2015).

Bibliografie

- Bergerbrant, S. 2007: *Bronze Age Identities: Costume, Conflict and Contact in Northern Europe 1600–1300 BC*. Stockholm.
- Číjanková-Jílková, E. 1970: *Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfelder in Westböhmen – Západočeská mohylová pohřebiště střední doby bronzové*. Praha.
- Felding, L. 2015: The Egtved Girl: Travel, Trade and Alliances in the Bronze Age. *Adoranten* 2015, 5–20.
- Grömer, K. 2016: *The Art of Prehistoric Textile Making. The development of craft traditions and clothing in Central Europe*. Wien.
- Havlíková, M. – Křišťuf, P. 2017: Význam zbraní v pohřebním ritu střední doby bronzové – The importance of weapons in the burial rite of the Middle Bronze Age. *Archeologie ve středních Čechách* 21, 261–271.

- Chvojka, O. – Chytráček, M. – Metlička, M. – Michálek, J. 2017: Jantar střední až pozdní doby bronzové v Čechách – Bernstein der mittleren bis späten Bronzezeit in Böhmen. *Památky archeologické* 108, 89–120.
- Chvojka, O. – Menšík, P. 2017: Možnosti identifikace elit doby bronzové v jižních Čechách na příkladu výšinných lokalit. *Živá archeologie* 19, 16–21.
- Jílková, E. – Rybová, A. – Šaldová, V. 1959: Mohylové pohřebiště na Hájku u Štáhlav, okres Plzeň. *Památky archeologické* 50, 54–119.
- Jirán, L. et al. 2008: *Archeologie pravěkých Čech/5: Doba bronzová*. Praha.
- Kerbo, H. R. 2006: *Social Stratification and Inequality: Class Conflict in Historical, Comparative and Global Perspectives*. New York.
- Kristiansen, K. – Larsson, T. B. 2005: *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge.
- Kristiansen, K. 2013: Female Clothing and Jewellery in the Nordic Bronze Age. In: Bergerbrant, S. – Sabatini, S. (eds.): *Counterpoint. Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor*. Oxford, 755–769.
- Kristiansen, K. – Suchowska-Ducke, P. 2015: Connected Histories: the Dynamics of Bronze Age Interaction and Trade 1500 – 1100 bc. *Proceedings of the Prehistoric Society* 81, 361–392.
- Křišťuf, P. – Nožínová, S. 2018: Možnosti rekonstrukce kroje doby bronzové na základě analýzy povrchu bronzových náramků - On the possibility to reconstruct the Bronze Age costume on the basis of analysis of surfaces of bronze bracelets. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 31, 87–103.
- Křišťuf, P. – Praumová, R. – Švejar, O. 2011: Prostorové uspořádání mohylových pohřebišť na Plzeňsku – Spatial structures within barrow cemeteries in Pilsen-region. *Acta FF* 4/11, 104–128.
- Křišťuf, P. – Švejar, O. 2012: Možnosti identifikace rodiny v pravěku na základě studia mohylových pohřebišť – Identification of family in prehistory based on spatial analysis of cemeteries. *Antropowebzin* 3, 221–232.
- Křišťuf, P. – Švejar, O. – Havlíková, M. 2017: Bojovníci z mohylového pohřebiště Sedlec-Hůrka: příspěvek k poznání válečnictví doby bronzové – Warriors from the barrow cemetery Sedlec-Hůrka: contribution to the knowledge of Bronze Age warfare. *Archeologie západních Čech* 12, 16–32.
- Křišťuf, P. – Švejar, O. – Praumová, R. 2013: Monumentalita mohyl v době bronzové: odraz rodiny, nobility, genderu nebo kulturní příslušnosti – Monumentalität der Grabhügel in der Bronzezeit: Ausdruck der Familie, Nobilität, des Genders oder der kulturellen Zugehörigkeit. *Archeologie západních Čech* 5, 23–35.
- Langová, M. 2012: Sídlní areál doby bronzové v Brandýse nad Labem – objekty s lidskými kosterními pozůstatky. Nepublikovaný rukopis diplomové práce. Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou UK. Praha.
- Neustupný, E. 1983: *Demografie pravěkých pohřebišť*. Praha.
- Neustupný, E. 2010: *Teorie archeologie*. Plzeň.
- Nožínová, S. – Křišťuf, P. 2017: Šperky jako součást kroje střední doby bronzové - Jewellery as part of costume in the Middle Bronze Age, *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 2017, roč. 9, č. 1, 153–172.
- Price, T. D. – Frei, R. – Brinker, U. – Lidke, G. – Terberger, T. – Frei, K. M. – Jantzen, D. 2017: Multi-isotope proveniencing of human remains from a Bronze Age battlefield in the Tollense Valley in northeast Germany. *Archaeological and Anthropological Sciences* 11, 33–49.
- Šaldová, V. (ed.) 1988: F. X. Franc: Štáhlauer Ausgrabungen 1890. Přehled nálezů v oblasti Úslavy, Radbuzy, Úhlavy a potoka Klabavky 1906. Praha.

Summary

The topic of this study is the possibilities of archaeological identification of the elite in the Bronze Age. We start from the premise that in the middle Bronze Age in Central Europe there was a social group that we can call the local elite. We traditionally divide the archaeological evidence of local elites into a few basic groups. It is the fortified sites of the elite and their tombs that exhibit extraordinary construction. As for the movable artifacts, these are metal weapons and jewellery, artefacts of precious metals and other precious materials (amber), as well as imports. The accumulation of more of these artifacts within the funeral assemblage is considered a significant manifestation of the elite. Therefore we can identify the burials of the Middle Bronze Age elite based on rich grave assemblage containing bronze artifacts and precious metal artifacts. In the case of this study, we will focus primarily on women's graves, which are typical for the rich collections of bronze jewellery dominated by the necklace. In the case of the Middle Bronze Age in Western Bohemia, it turns out that the women's costume of the elite was made of necklaces, a pair of pins, bracelets, and often a set of rings on both hands and feet.

One of the best documented sets of the Bronze Age's barrow cemeteries comes from Western Bohemia. For this reason, our work is focused on the cemetery Štáhlavy-Hájek, which is one of the largest and best documented barrow cemetery in Western Bohemia. Based on this data, we will attempt to identify the graves of members of the local social elite within this cemetery. We will focus on their assemblage as well as the construction and spatial distribution of the barrows. Our goal is to present this cemetery as a place to bury a local community that has been vertically stratified, in which the local elite has already been established. We test the hypothesis that this elite has related and maintained its power based on family origins. Thus, social status was hereditary.

At the barrow cemetery Štáhlavy-Hájek, we can identify 2 significant concentrations of Middle Bronze Age's barrows. One of them is located on the dominant place. Significant accumulation of graves with rich collections of jewellery, including necklaces, was found in the southern part of this group. These necklaces represent a typical part of the costume of the female elite of the Middle Bronze Age. We assume the spatial structure of the burial site reflects family ties. We associate this group of graves with a local elite that was based on a kinship. Therefore the social status of this elite stems from kinship or other ties to a privileged family. The social status was probably related to controlling the production of bronze artifacts, which form a key part of their funeral assemblage. At the center of this group is barrow no. 30, which contains 4 graves of women wearing necklaces and other jewellery. This is a very special situation. It is a family-owned tomb of very important women of the local community.

The absence of male graves in this part of the burial ground is striking. We believe this does not point to the dominance of women. Increased mortality among men in off-region combat operations and their burial outside family burial grounds is a possible explanation.

The typological structure of the jewellery of the women of barrow no. 30 shows that members of the elite had ties to more distant regions. They have identified themselves not only with their current family, but also with a supra-regional group of the elite. Differences in the composition of jewellery collections can refer to the different origins of women and thus the exchange of partners between regions. So we believe that the local Bronze Age elite operated on family ties and maintained ties with members of the same-ranking families outside their inner community. The identity of the individual relates not only to the family, but also to the larger groups that are controlled by the elite.